

Seda näitust ei ole võimalik arvustada

Outsider-kunsti on selle vahetus siiruses võimatu hinnata tavapärase mõõdupuude järgi. Ukraina kunstniku Nina Võnnõku looming sunnib näitusekülastaja oma väärtuskategooriaid ümber mõtestama.

URMAS LÜÜS

Näitus „Nina Võnnõku Ukraina“ Temnikova & Kasela galeriis kuni 17. III 2024.

Olen juba pikemat aega tundnud külgetõmmet nn *outsider*-kunsti poole. Kes on need autsaiderid, need väljaspool olijad? Mis see on, kuhu nad ei kuulu, millise piiri taga nad seisavad? Autsaiderite kunstiks peetakse loomingut, mille autoril üldjuhul ei ole kõrgemat kunstiharidust, nad on iseõppijad ning viljelevad naivistlikus stiilis kunsti, sest nad lihtsalt ei oska teisiti. Nad loovad iseendale, õhinapõhiselt ja tungivast vajadusest. Kunstiturust ei tea nad midagi. Neid ei huvita, kuidas peaks kunsti tegema või mis on „kaasaegsus“.

Seetõttu ei tunne ka kapitalistlik kunstiaari nende vastu suuremat huvi. Vähemasti mitte enne naivisti surma. Seega olin väga üllatunud, kui nägin Temnikova & Kasela galeriid Nina Võnnõku loomingut eksponeerimas, sest seda laadi kunst ei tundunud kohe sugugi nende tassike teed. Eks see tuli mu enda ebatervest skepsisest, mis ei lubanud uskuda, et ka investeerimisväärtusega kunsti vahendav galerii võiks tunda huvi mullivälise siiruse eksponeerimise vastu, mis suure tõenäosusega raha sisse ei too. Olen ju ka ise süsteemi kuuluv „aktia“, kelle igale tööle peaks saama hinnasildi külge riputada – seetõttu tõmbabki mind looming, mis pole nii valmis ja pakendatud, vaid voogab omasoodu. On allumatu.

Hapramad hetked

Sageli luuakse kõige võimsamaid autsaiderkunsti taieeid näiteks vaimuhaiglates või raske vaimse puudega inimeste tugikeskustes. Samuti sunnib tihti end loominguliselt avama vanglateskkond. Kunsti juurde jõutakse nii pikkade aastate mööda saatmiseks kui ka surmalaagrites elu mõttest kinni hoidmiseks. Olen juba aastaid pead murdnud küsimuse üle, mis paneb mõne inimese, kel endal on sent surmale võlgu, tegelema kriisihetkel loominguga. Keegi õpetas kunagi ammu, et kui pead minema üle võbeleva purde või ukerdad kitsukesel müürijupil, loo fantaasias kujuteldav käsipuu – selle abil saad kindlamini üle. Ja kui ma ei eksi, oli see Ain Kaalep, kes tõdes, et praegusel põlvkonnal saaks koonduslaagris märksa raskem olema, sest nemad olid omal ajal sunnitud väga palju luulet ja muud kirjandust pähe õppima, mida siis rasketel aegadel üksteisele tsiteerida sai. Sellele tuginevalt loodi piirsituatsioonis ka uut vaimuvara.

Kunstiline tegevus annab indiviidile tagasi tema iseduse. Siirusest õilistatud kunst on oma looja nägu, tema enda siseilmast tulnud. Selline kunst pakub hingele tuge, millest hapramatel hetkedel kinni haarata. Kuna Nina Võnnõk (1928–2011) või nagu näitusel piltide alt initsiaale annab lugeda VNP ehk Võnnõk, Nina Petrovna, professionaalse kunstimaailma jaoks ei eksisteeri, tuleb kunstniku taustaloo kirjeldamiseks tugineda näituse saateteksti autori Mari Vallikivi pakutud informatsioonile. Võnnõk sündis Ukrainas Dnipropetrovski oblastis, mida piiravad põhjast Poltava ja Harkivi oblast, idast Donetski oblast, lõunast Hersoni ja Zaporizžja oblast, läänest Mõkolajivi ja Kirovogradi oblast. Need on kohanimed, millest mul enne Venemaa täieulatuslikku sõjalist sissetungi aimugi polnud.

Tema ema suri, kui tütar oli vaid viiene. Isa mobiliseeriti Punaarmeele ning saadeti neljakümne esimesel aastal rindele. Kasuema viskas tüdruku tänavale. 13aastane Nina viidi Saksamaale, kus ta töötas koos mitmete Ukraina ja Valgevene saatusekaaslastega. Neljakümne viiendal aastal viibis tüdruk Sileesias, kui piirkonna enda valdusse võtnud Nõukogude väed Nina (kes ei olnud veel 17aastanengi) tööpataljoni värbasid. Sakslaste heaks töötanud inimesi nähti julgeolekuriskina ning neid sunniti jalgsi Berliini kõndima.

Pärast sõja lõppu ei õnnestunud tulevasel kunstnikul kodumaale naasta, vaid ta töötas Doonau sillaehitustel. Komárnos, nüüdses Slovakkias, sai ta juhiloa ja sõitis üle Karpaatide tagasi koju, millest ei olnud paraku midagi säilinud. Sünnipaigas pakuti talle kohta sovhoosis. Nina läbis traktoristikursuse ja jäi sinna viiekümne kaheks aastaks. Abiellus. Koos mehega loodi kodu, sündisid lapsed, rajati suur aiamaa. Aga saatus ei jätnud ka tõusujoonel nööki. Surid nii mees kui ka noorem poeg. Vanima poja kutsel müüs Nina Ukrainas oma elamise ja kolis Eestisse. Suure tõenäosusega on praegu sealsest kodust järel sama vähe kui pärast Teisest maailmasõjast kojutulekut. Nina Võnnõk oli kaotanud pere, kodu, koha. See on vangistusega väga sarnane ilmajaetus. Vangistus vabaduses.

Koduigatsuse vaevades võttiski Võnnõk tuttavad vahendid – kangad, niidid-nõelad – ning hakkas õmblema piltvaipu ukrainapärase paradiisivaadetega. Kuigi kõik tema teosed kujutavad Ukraina idüllit, ei saa ma seda pidada rahvusromantikaks. Kandvaima osa moodustavad röövitud lapsepõlve ja nooruse fantaasiad: lapsed sulistavad suures plekkvannis, ema läheb lüpsma, vili lorkab, isa on põõsa all juua täis. Linnuparved lendavad üle niidetud hoovi, vohav lopsakus lainetab silmapiirini. Kolme galeriiseina katavad suured piltvaibad. Põnevaimate artefaktidena lebab akende all raskel puidust laual seitse hiiglaslikku raamatut. Rasketest vaipadest lehtedele on õmmeldud samasugused aplikaatsioonitehnikas tekstiilist pildid. Köited jagunevad temaatiliselt: stseenid piiblist, mälupeildid Võnnõku minevikust ja sugupuust, lilled, nukrate laulud ja motiivid rahvaluulest.

Nullist lõpmatuseni

Kui Võnnõk poleks Eestisse tulnud, oleks suure tõenäosusega tema looming realiseerumata jäänud, elu lihtsalt võtab oma osa. Umbes nagu Roald Dahli muinasloos võluvõimetega Matildast, kes kaotas oma imeväe niipea, kui argitoimetused temalt täit pühendumist nõudma hakkasid.

Juba antiikajal öeldi, et filosoofia tekkimise eelduseks on aeg niisama istuda. Sund iseendasse vaadata õhutab niisama jõude tilgendava üksinduse ja nukruse loomingusse valamist.

Võnnõku piltvaibad meenutavad Tšiili *arpillera*’id. Kui Augusto Pinochet seitsmekümne kolmandal aastal Ameerika Ühendriikide toel sõjaväelise diktatuuri kehtestas ja pea nelikümmend tuhat inimest vasakpoolsete vaadete pärast vangistas, sattusid lugematud pered kohutavatesse raskustesse. Katoliku kiriku toel hakati õmblema piltvaipu, kasutades aplikaatsioonidena just nimelt kadunuks kuulutatud omaste rõivaid. Nendest sai üks vastupanu sümboliteid ning kiriku abiga läände smugeldatud vaibad tagasid õmblejatele eluspüsimiseks sissetuleku. Kõige tähtsam oli omada midagi, millest võis rasketel aegadel kinni hoida, olgu see kas või kaltsudest õmmeldud tekike.

Kas need inimesed lõid kunsti, pidasid end ise kunstnikuks? Kas nad istusid, jalg üle põlve, Picasso kombel pea mõtlikult sõrmedele toetudes oma piltide ees? Juurdlesid nad kompositsioonitehniliste küsimuste üle? Murdsid nad pead fookuspunktide ja värvitonaalsuste tasakaalu üle? Ahastasid, kas nad ikka on piisavalt „kaasaegsed“? Kas nende looming peab vastu kriitikute pilkele ning murrab läbi rahvusvahelistele messidele? Kõnetab nende valmiv looming kunstipublikut piisavalt, et kirjutataks näituse külalisraamatusse tänulikke kiidusõnu oluliste sotsiaalprobleemidega tegelemise eest? Ma ütlen kohe ette ära: ei.

Säärane looming on kunstiturumajandusele ebamugav. Ja ka arvustajale. Õieti ei allu see ühelegi arvustamisloogikale. Arvustada on võimalik võltsi, etendatud. (Heas mõttes võltsi!) On ju parem, kui suremise stseeni järel tõuseb näitleja kummardama, mitte ei pea talle kiirabi kutsuma. Arvustamisele allub professionaalne sooritus: võtame näiteks stseeni, kus mingi karakter kaotab laval enesevalitsuse. Vaataja saab aru, et näitleja kontrollib täielikult oma keha iga liigutust ning saab seejärel hakata mõttes analüüsima, kui hästi lõi osatäitja oma kohaloluga laval atmosfääri, kuidas hoidis pinget, rabas kulminatsiooniga ... Aga kui nüüd juhtub midagi sellesarnast mõnel pikal äreval töökoosolekul? Kolleeg kogub endasse pinget, kaotab enesevalitsuse, röögib, nutab, sajatab ... Kuidas hindame seda rollisooritust? See on võimatu. See pole rollisooritus, vaid elu oma eheduses. Hindamatu.

Mille alusel määratakse nii eluliste teoste hinda? Kunstiharidust autoril pole, seega kuulub ta väljaspool seisjate hulka ja näitusepublik ei saa hinnata ühtegi tehnilist aspekti, ei teadlikult seatud kompositsiooni ega koloriiti. Autorit on kandnud puhas ja siiras intuitsioon. Õmmeldud aplikaatsioonide meisterlikkust ei ole samuti võimalik hinnata. See on kodukäsitöö oma ehedaimal kujul. See va päris elu. Ja nagu elu ikka, ulatub selle väärtus nullist lõpmatuseni.

Mind köidab autsaiderkunst oma siiruses, eheduses. Alasti kunst, kus miski pole varjatud. Kui näiteks vaimse puudega kunstnik joonistab hiiglaslikule paberilehele sadu karikatuurseid paljaid naisi, ise samal ajal vaba käega masturbeerides, nagu hiljuti ühel Hollandi autsaiderkunsti väljapanekul pealt nägin, võib eeldada, et ta ei tee ta seda transgressiooni taotlusega. Tema jaoks on tegu siira tegevusega, mis on vaba igasugusest soorituspingest. Kui surmamõistetud vang nikerdab omale puutüki ja klaasikillu abil neitsi Maarja kujukese, ei loo ta sotsiaalpoliitilist kommentaari, vaid usku, lootust ja armastust, mis kannaks tema hinge elektritoolini. Kui ukrainlanna Nina Võnnõk õmbleb vanadest rõivastest tükke lõigates fantaasiapildikesi maaeluüldist, konstrueeris ta oma isiklikku paradiisiaeda. Lõi omale põgenemisruumi. Mitte ruumi millest põgeneda, vaid kuhu põgeneda.

Ei pea teadma midagi kunstist ega kunstiturust, et Võnnõku paradiisis ennast kaotada. Me kõik loome selliseid fantaasiamaailmu, enamasti oma peas – mõnikord helgemaid, teinekord tumedamaid. Sellise loominguga kohtumiseks ei pea end eriliselt treenima nagu kaasaegse kunsti puhul, kus ilma eelneva soojenduseta võivad kunstniku valikud jääda krüptilisteks. Võnnõku piltidega suhestumine algab pilgust.

Näitus „Nina Võnnõku Ukraina“ Temnikova & Kasela galeriis.

Näitusevaade.
Stanislav Stepaško